

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

“ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ”

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΙΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
A.M 1340200200998

κιν. 6942013802
τηλ. 210-7481350
evdski@yahoo.com

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
2008-2009

Διδάσκων Καθηγητής: Κος Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....</u>	<u>3</u>
<u>I. ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ</u>	<u>4</u>
α) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ- Σχολές.	
β) ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	
γ) ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	
<u>II. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗΣ.....</u>	<u>7</u>
<u>III. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ.....</u>	<u>8</u>
<u>IV. ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ.....</u>	<u>8</u>
<u>V. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ Ή ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ;.....</u>	<u>9</u>
<u>VI. ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....</u>	<u>12</u>
<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....</u>	<u>13</u>
<u>ΛΗΜΜΑΤΑ.....</u>	<u>13</u>
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....</u>	<u>14</u>
<u>ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....</u>	<u>16</u>
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.....</u>	<u>17</u>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία, με τίτλο **“Τα χρηστά ήθη ως γενική οριοθέτηση”** αποτελεί μια μελέτη της λειτουργίας της αόριστης νομικής έννοιας των “χρηστών ηθών” ως ρήτρας οριοθέτησης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Αρχικά, επιχειρείται η διασαφήνιση της αόριστης νομικής έννοιας των “χρηστών ηθών”, κατόπιν μιας σύντομης ιστορικής αναδρομής. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η έννοια της “οριοθέτησης”, ενώ παράλληλα γίνεται αντιδιαστολή αυτής με την έννοια του “περιορισμού”. Το πόνημά μας καταλήγει στη σύνδεση των δύο παραπάνω κεντρικών εννοιών, παραθέτοντας απόψεις θεωρητικών και νομολογίας.

I. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ

α) ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ -Σχολές

Όπως τα περισσότερα αγαθά στον κόσμο, είτε υλικά είτε πνευματικά, έτσι και η “έννοια των χρηστών ηθών” δεν παρέμεινε αμετάβλητη στο πέρασμα του χρόνου.

Ξεκινώντας την αναδρομή από την *Αρχαία Ελλάδα*, διαπιστώνουμε πως στον ομηρικό κόσμο, κεντρική ήταν η αντίληψη της θεϊκής προέλευσης των κανόνων κοινωνικής συμβίωσης. Ο άγραφος θεϊός νόμος υπαγόρευε την ηθική και τους κανόνες συμπεριφοράς. Αργότερα, περί τον 7ο – 6ο αι. π.Χ., το κύρος της πολιτείας ενισχύεται, εισάγονται γραπτές ρυθμίσεις, οι οποίες συνυπάρχουν με τον άγραφο νόμο και ως αναγόμενες στο «πάτριο έθος» θεωρούνται ιεραρχικά ισοδύναμες.

Η νομοθεσία του Σόλωνα παίζει καταλυτικό ρόλο, οπότε και το δίκαιο σταδιακά χειραφετείται από τις ανώτερες δυνάμεις, η Θέμις αντικαθίσταται από τη Δίκη και το “αγαθόν” συνδέεται με την ανθρώπινη φύση και συνεπώς με τα χρηστά ήθη.¹ Πρώτοι οι Σοφιστές επισήμαναν τη σχετικότητα των πατροπαράδοτων ηθών. Αργότερα, στη διδασκαλία του Σωκράτη και του Πλάτωνα, η γνώση αποκτά πρωταρχικό ρόλο στην αναζήτηση του αγαθού, δηλαδή της ηθικής αρετής, ενώ ο φιλοσοφικός στοχασμός υποκαθιστά τις πατροπαράδοτες ηθικές αξίες.

Ο Αριστοτέλης, από την άλλη πλευρά, συνδέει την ηθική αρετή με τη βούληση και όχι με τη γνώση, κάνει λόγο για «φύσει δίκαιον» υποστηρίζοντας πως το αγαθόν συνάδει με την ανθρώπινη φύση και η επιδίωξή του οδηγεί στην ευδαιμονία.

Στο *Ρωμαϊκό χώρο*, “χρηστά ήθη” νοούνται οι αρχές συμπεριφοράς των πολιτών. Παρά τη γενική ισχύ ορισμένων αντιλήψεων-παραδόσεων, όπως η εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων, ο σεβασμός στις δημόσιες αρχές, στους θεούς, στην πατρίδα και στην αιδώ, η σωστή ανατροφή των τέκνων, ο σεβασμός

¹Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», 1983, Αθήνα, σελ. 4επ.

στους γονείς του και το συνάνθρωπό η έννοια των χρηστών ηθών παρέμενε ακαθόριστη. Μόνο με την επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας τα παραδείγματα αντίθεσης στα χρηστά ήθη συγκεκριμενοποιούνται.

Η έννοια των χρηστών ηθών και η συγκεκριμενοποίησή της απασχόλησε και διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα στους νεώτερους χρόνους. Έτσι, ο *Εμάνουελ Κάντ* πρέσβευε πως πηγή των ηθικών πράξεων πρέπει να είναι μονάχα η καλή θέληση, απαλλαγμένη από κάθε τι υλικό, εμπειρικό. Στον αντίποδα, η Ιστορική του Δικαίου Σχολή, υπό το *Savigny*, θεωρεί μόνη πηγή του Δικαίου την περί δικαίου συνείδηση του λαού.² Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η Σχολή του Φυσικού Δικαίου.

Φθάνοντας στη σύγχρονη εποχή, εξακολουθούμε να αναζητούμε την αληθή έννοια και το περιεχόμενο των “χρηστών ηθών”.

β) ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στο ερώτημα “πώς ορίζονται τα χρηστά ήθη” έχει προσπαθήσει να απαντήσει η θεωρία και η νομολογία. Κατά την **κρατούσα** γνώμη, κριτήριο είναι οι ιδέες του “εκάστοτε κατά την γενικήν αντίληψην χρηστώς και εμφρόνως σκεπτομένου κοινωνικού ανθρώπου”.³ Οι Δημητρόπουλος, Δαγτόγλου και Γ. Μπαλής συμφωνούν πως τα χρηστά ήθη δε θα πρέπει να αφορούν μόνο τη γενετήσια ηθική, αλλά αντίθετα ολόκληρο το φάσμα των ανθρωπίνων σχέσεων. Οδηγός θα πρέπει να είναι κάθε έντιμο άτομο, που επιδεικνύει αποδεκτή για τα κοινωνικά δεδομένα συμπεριφορά. Οι Κουσουλάκος και Παρασκευάς υποστηρίζουν πως τα χρηστά ήθη είναι αντιλήψεις που εκηγάζουν από την ηθική. Ανεξαρτήτως των παρατιθέμενων απόψεων, είναι αυτονόητο πως τα χρηστά ήθη δεν είναι μια στατική έννοια. Ακολουθώντας τη ροή της κοινωνίας, των αντιλήψεων, των εθών ενός συγκεκριμένου τόπου και σε

²Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», 1983, Αθήνα, σελ. 50επ.

³ Ολ ΑΠ 2/1991, ΕλλΔνη 32, 747 – ΑΠ 826/1989, ΕλλΔνη 31, 1237 – ΑΠ 211/1980, Νοβ 28, 1483

συγκεκριμένη χρονική περίοδο, μεταβάλλεται, εξελίσσεται. Εξελίσσεται παράλληλα με την κοινωνία και τους ανθρώπους.

γ) ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Τα χρηστά ήθη αναφέρονται στα άρθρα:

- **5§1 Σ** “Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη”
- **13§2 εδ. β' Σ** “Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη”
- **93§2 Σ** “Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη”
- **33 ΑΚ** “Διάταξη αλλοδαπού δικαίου δεν εφαρμόζεται, αν η εφαρμογή της προσκρούει στα χρηστά ήθη ή γενικά στη δημόσια τάξη”
- **178 ΑΚ** “Δικαιοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη είναι άκυρη”
- **179 ΑΚ** “Άκυρη ως αντίθετη προς τα χρηστά ήθη είναι ιδίως η δικαιοπραξία με την οποία δεσμεύεται υπερβολικά η ελευθερία του προσώπου ή η δικαιοπραξία με την οποία εκμεταλλεύεται κάποιος την ανάγκη, την κουφότητα ή την απειρία του άλλου και πετυχαίνει...”

- **281 ΑΚ** “Η άσκηση του δικαιώματος απαγορεύεται αν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος”

Το άρθρο **5§1 Σ** σε συνδυασμό με το άρθρο **25 Σ** εισάγουν γενικές οριοθετικές ρήτρες, για τις οποίες θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στη συνέχεια.

II. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗΣ

“Οριοθέτηση” είναι ο με διατάξεις δικαίου, στο πλαίσιο της γενικής σχέσης, πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου, ο προσδιορισμός των ανωτάτων ορίων άσκησης του δικαιώματος.⁴ Η οριοθέτηση αποτελεί νομική ρύθμιση, δηλαδή κανόνα δικαίου. Είναι πάγια, γενική ρύθμιση, η οποία ως βασική έννοια της δομής του συνταγματικού δικαιώματος χαράσσει νοητά έναν κύκλο. Τον κύκλο μέσα στον οποίο μπορεί νόμιμα να “κινηθεί” ο φορέας του συνταγματικού δικαιώματος και να το ασκήσει. Κι αυτό διότι τα δικαιώματα δεν μπορούν να ασκούνται αυθαίρετα από τους φορείς τους, παρά μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο που επιδοκιμάζει το δίκαιο. Επιτυχώς έχει χαρακτηριστεί η “οριοθέτηση” ως η οροφή, το εξωτερικό σύνορο του δικαιώματος, σε αντιδιαστολή με τον πυρήνα του δικαιώματος, που αποτελεί το εσωτερικό σύνορό του.

Η οριοθέτηση, ως προσδιορισμός/συγκεκριμενοποίηση ενός δικαιώματος, γίνεται από το συντακτικό νομοθέτη. Οριοθέτηση δύναται να γίνει τόσο εσωτερικά, προς το φορέα του δικαιώματος, καθορίζοντας το χώρο στον οποίο μπορεί να κινηθεί και συγκεκριμενοποιώντας ποια είναι επιτρεπόμενη και ποια απαγορευμένη συμπεριφορά, όσο και εξωτερικά, προς άλλους φορείς.

Αποτέλεσμα της οριοθέτησης ενός δικαιώματος είναι η υποχρέωση προς παράλειψη, ενώ συνέπεια της υπέρβασης των άκρων ορίων της είναι η κύρωση, ο περιορισμός, καθώς επίσης και η απώλεια ενός δικαιώματος.

⁴ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ- Τεύχ Ι-ΙΙΙ, Β' έκδοση, σελ. 155 Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, Αθήνα-Θεσσαλονίκη

III. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

Διάφορη έννοια είναι αυτή του “περιορισμού” ενός συνταγματικού δικαιώματος, ο οποίος έπεται της οριοθέτησης. Παραθέτοντας δύο ορισμούς της έννοιας:

- Περιορισμός είναι κάθε με ανθρώπινη ενέργεια προκαλούμενη (ανθρωπογενής) συρρίκνωση του νόμιμου γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, δηλαδή της κτήσης (προστατευόμενου αγαθού, ικανότητας, κτήσης) ή της (κατά χρόνο, τόπο και τρόπο) άσκησής.⁵
- Περιορισμός είναι είναι κάθε πολιτειακή πράξη η οποία απαγορεύει ή εμποδίζει ή περιορίζει την πραγμάτωση της ελευθερίας που εμπίπτει στο συνταγματικά καθορισμένο πεδίο προστασίας.⁶

Οι περιορισμοί διακρίνονται σε απλούς περιορισμούς και προσβολές. Οι περιορισμοί μπορούν να προβλέπονται από το ίδιο το Σύνταγμα ή κατ' εξουσιοδότηση από τον νόμο ή κατά συνταγματική αναγνώριση από το διεθνές δίκαιο. Οι περιορισμοί πρέπει να ερμηνεύονται στενά, να εφαρμόζονται, δηλαδή, μόνο στις περιπτώσεις στις οποίες ρητώς και σαφώς αναφέρονται.

Ο περιορισμός, σε αντίθεση με την οριοθέτηση, έχει θετικό περιεχόμενο, συρρικνώνει το συνταγματικό δικαίωμα και περιορίζει την ελευθερία του φορέα.

IV. ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ

Το άρθρο 5§1 Σ σε συνδυασμό με το άρθρο 25 Σ εισάγουν στο σύνολό τους πέντε γενικές οριοθετήσεις στην απόλαυση και άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων:

- τα δικαιώματα των άλλων

⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ- Τεύχ I-III, Β' έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 184

⁶ Τσάτσος Δημήτριος, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα I, Γενικό μέρος, τόμος Γ', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ 233 επ.

- το Σύνταγμα
- τα χρηστά ήθη
- την απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης
- την κοινωνική οριοθέτηση

Εν προκειμένω θα στρέψουμε την προσοχή μας στη μελέτη της ρήτρας χρηστότητας, ειδικότερη έκφανση της οποίας αποτελούν ο σεβασμός των χρηστών ηθών, η τήρηση της καλής πίστης και η απαγόρευση κατάχρησης.

V. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ Ή ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ;

Η προβληματική που απασχόλησε εκτενώς τη θεωρία είναι αν τα “χρηστά ήθη” εμπίπτουν στην έννοια της οριοθέτησης ή του περιορισμού. Πιο συγκεκριμένα, εάν ενόψει του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας η ρήτρα του 5§1Σ με τις τρεις πλευρές της εφαρμόζεται για όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Γίνεται κατανοητό ότι η προβληματική δεν επικεντρώθηκε στις πλευρές των διακλωμάτων των άλλων και του Συντάγματος.⁷

Για το εν λόγω ζήτημα διατυπώθηκαν δύο απόψεις στην επιστήμη:

Α) Σύμφωνα με τη θεωρία της **ειδικής εφαρμογής** οι διατάξεις των ειδικότερων συνταγματικών δικαιωμάτων υπερισχύουν των γενικών ρητρών και άρα αποκλείουν την εφαρμογή τους. Κατά το Ράικο, το άρθρο 5§1Σ δεν εφαρμόζεται, ως γενικό (*lex generalis*) έναντι των άλλων ειδικών διατάξεων (*leges speciales*). Σε διαφορετική περίπτωση με την εφαρμογή της επιφύλαξης των χρηστών ηθών σχετικοποιούνται ατομικά δικαιώματα, γεγονός που δε φαίνεται να επιθυμούσε ο συντακτικός νομοθέτης. Επικαλείται το εξ’ αντιδιαστολής επιχείρημα από τη διάταξη

⁷Ράικος Αθανάσιος Γ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», 2η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, 2002, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 176

του άρθρου 13§2 εδ. β' Σ όπου η ελευθερία της λατρείας κατοχυρώνεται υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών. Θεωρεί ότι εκεί που ο νομοθέτης θέλησε να θέσει ένα δικαίωμα υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών, το έπραξε ρητά/*expressis verbis*. Ο ερμηνευτής δεν μπορεί να συνάγει άλλους περιορισμούς καθώς έτσι ασκεί συντακτική εξουσία. Ο Τσάτσος, ξεκινώντας και αυτός από τον ερμηνευτικό κανόνα ότι η ειδική διάταξη υπερισχύει της γενικής, αποκρούει την ισχύ της επιφύλαξης των χρηστών ηθών και για τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα γιατί έτσι θεσπίζονται ανεπίτρεπτοι περιορισμοί σε ανεπιφύλακτα δικαιώματα. Ο κανόνας υπεροχής της ειδικής διάταξης ισχύει όχι μόνο ως προς τον καθορισμό του πεδίου προστασίας, αλλά και για το θέμα της δυνατότητας περιορισμού του δικαιώματος. Το άρθρο 25§1Σ δε θεμελιώνει την αποδοχή άγραφων ή σύμφυτων περιορισμών των δικαιωμάτων για τα οποία δεν προβλέφθηκαν ρητά επιφυλάξεις. Τέλος, ο Δαγτόγλου υποστηρίζει ότι ο περιορισμός των χρηστών ηθών δε μεταβιβάζεται σε άλλα ατομικά δικαιώματα, καθώς όπου το θέλησε τον ανέφερε ρητά ο συντακτικός νομοθέτης.

B) Όσον αφορά στη αντίθετη άποψη (θεωρία της **γενικής εφαρμογής**), ο Παντελής με την επιφύλαξη του άρθρου 5§1Σ διακηρύσσεται ότι καμιά ελευθερία ούτε επιμέρους δικαίωμα δεν είναι χωρίς περιορισμό. Συνάγεται δε ο εξής ερμηνευτικός κανόνας: η ελευθερία επιδέχεται εκείνους τους περιορισμούς χωρίς τους οποίους δε θα μπορούσε να υπάρξει ελευθερία. Οι τρεις περιορισμοί του 5§1Σ επιτρέπουν να θεμελιωθούν στο ίδιο το Σ περιορισμοί ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία δεν περιστέλλει επιφύλαξη νόμου. Ο νόμος μπορεί να τα περιορίσει, αφήνοντας ανέπαφο το ουσιαστικό τους περιεχόμενο. Τα χρηστά ήθη δεν περιορίζουν εξωτερικά τα ατομικά δικαιώματα, αλλά θέτουν εκ των έσω όρια. Ο Α. Δημητρόπουλος στηρίζει τον οριοθετικό και όχι περιοριστικό χαρακτήρα του 5§1Σ. Τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη δεν περιορίζουν, αλλά κατά νομική ακριβολογία οριοθετούν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η απάντηση στο ερώτημα αν τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη οριοθετούν όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα, πρέπει, για την ταυτότητα του λόγου,

να είναι ενιαία. Αν το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων συνιστούν γενικές οριοθετήσεις κατά τον ίδιο τρόπο και τα χρηστά ήθη αποτελούν γενική οριοθέτηση. Οι γενικές οριοθετήσεις προκύπτουν σαφώς από το Σύνταγμα και αποτελούν θεμελιώδεις κανόνες της συνολικής έννομης τάξης, που εφαρμόζονται τόσο στα περιορισμένα όσο και στα ανεπιφύλακτα δικαιώματα. Τα χρηστά ήθη οριοθετούν ταυτόχρονα με το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και όλα τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα. Το επιχείρημα ότι η διάταξη του 5§1Σ ως γενική υποχωρεί έναντι των ειδικότερων δεν πείθει, αφού η σχέση γενικού προς ειδικού δεν είναι απαραίτητα σχέση αλληλοαποκλεισμού. Αντιθέτως, στις περιπτώσεις που έχουμε συμφωνία γενικής και ειδικής διάταξης ή σιωπή της ειδικής, η γενική διάταξη ισχύει και συνεφαρμόζεται (*lex generalis con lex specialis simul in usu est*). Το επιχείρημα *a contrario* από τη ρητή αναφορά των χρηστών ηθών στα άρθρα 13§2 εδ. βΣ και 93§2Σ επίσης αντικρούεται, καθώς και στο άρθρο 16Σ αναφέρεται ειδικά η υπακοή στο Σ ως οριοθέτηση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αποτελεί ταυτόχρονα και γενική οριοθέτηση εφαρμοζόμενη σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα ακόμα και όταν δεν αναφέρεται ρητά. Ορθά υποστηρίζεται ότι κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των συνταγματικών δικαιωμάτων που την εξειδικεύουν έρχεται σε αντίθεση προς τα χρηστά ήθη. Ο κοινός νομοθέτης, δηλαδή, δεν μπορεί να επιτρέψει άσκηση θεμελιώδους δικαιώματος αντίθετη στα χρηστά ήθη. Από τη άλλη, δεν επιτρέπεται στον κοινό νομοθέτη η εισαγωγή αδικαιολόγητων περιορισμών ή οριοθετήσεων με πρόσχημα την τήρηση των χρηστών ηθών, καθώς οι όποιες ρυθμίσεις ελέγχονται πάντοτε ως προς τη συμφωνία τους με το Σύνταγμα.

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έννοια των χρηστών ηθών απασχόλησε και εξακολουθεί να απασχολεί θεωρία και νομολογία. Πολλές υπήρξαν οι προσπάθειες προσδιορισμού του περιεχομένου της αόριστης αυτής νομικής έννοιας, δεδομένης πάντα της μεταβλητότητας αυτού. Ως χρηστά ήθη ορίζονται οι εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις του μέσου σκεπτόμενου κοινωνικού ανθρώπου. Ως ρήτρα που εισάγεται με τη συνταγματική διάταξη του αρ. 5Σ τα χρηστά ήθη προβλημάτισαν και ως προς την καθολικότητα της εφαρμογής τους στα συνταγματικά δικαιώματα. Σύμφωνα με τις απόψεις που παρατέθηκαν στην παρούσα εργασία η οριοθέτηση των χρηστών ηθών αφορά όλα τα συνταγματικά δικαιώματα, γεγονός που μεταξύ άλλων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κανένα συνταγματικό δικαίωμα δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς οριοθέτηση/προσδιορισμό/συγκεκριμενοποίηση/περιορισμό.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα χρηστά ήθη ορίζονται ως οι εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις του μέσου σκεπτόμενου κοινωνικού ανθρώπου. Είναι ειδικότερη εκδήλωση της ρήτηρας χρηστότητας που εισάγεται στο άρθρο 5§1 Σ και παρά τις αντιτιθέμενες απόψεις, αποτελούν οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων και όχι περιορισμό τους. Αφορούν όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα, υπό την έννοια ότι αυτά πρέπει πάντα να ασκούνται με βάση τα χρηστά ήθη.

Good morals are defined as the established beliefs of the average logical, civilized man of a certain time. They are a manifestation of the clause of morality introduced in article 5 paragraph 1 of the Constitution and despite contradictory opinions, good morals are not a restriction of constitutional rights, but a delimitation. All fundamental constitutional rights must be exercised according to good morals.

ΛΗΜΜΑΤΑ

ENTRIES

Οριοθέτηση	Delimitation
Περιορισμός	Restriction
Ρήτρα Χρηστότητας	Morality Clause
Συνταγματικά Δικαιώματα	Constitutional Rights
Χρηστά ήθη	Good Morals

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δημητρόπουλος Ανδρέας, Συνταγματικά Δικαιώματα, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ- Τεύχ I-III, Β΄ έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Γεωργιάδης Απόστολος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, Αθήνα-Κομοτηνή
- Δαγτόγλου Π.Δ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α΄, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, Αθήνα-Κομοτηνή
- Δαγτόγλου Π.Δ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β΄, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, Αθήνα-Κομοτηνή
- Μπαλής Γεώργιος, Γενικές Αρχές Αστικού, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, 1961, Αθήνα
- Παντελής Αντώνης, Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984, Αθήνα-Κομοτηνή
- Παπαντωνίου Νικ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 3η έκδοση, Εκδοτικός Οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, 1983, Αθήνα
- Παπαστερίου Δημήτριος, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου I/α, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1994, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Παρασκευάς Ιωάννης, Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις, 1983, Αθήνα
- Ράικος Αθανάσιος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος II- Θεμελιώδη Δικαιώματα, δεύτερη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, Αθήνα-Κομοτηνή
- Σημαντήρας Κωνσταντίνος, Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Εκδοτικός Οίκος Αφοί Σάκκουλα, 1973, Θεσσαλονίκη-Αθήναι
- Σταυρόπουλος Σταύρος, Το πρόβλημα της έννοιας των χρηστών ηθών υπό τον Αστικόν Κώδικα, Νέον Δίκαιον, Έτος 16ον, 1960, 305
- Τούσης Ανδρέας, Η Έννοια των Χρηστών Ηθών- Συμβολή εις την ερμηνείαν

των Γενικών Αρχών του Αστικού Κώδικος, ΕΕΝ, τομ. 23, 1956, σελ. 226

- Τσάτσος Δημήτριος, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, τόμος Γ', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988, Αθήνα-Κομοτηνή

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΑΠ 460/1968, Τμ. Α΄, ΝοΒ 16, 1147 – Σύμβαση κληρονομιάς αντίθετη στα χρηστά ήθη
- ΑΠ 1/1972, Τμ. Γ΄, ΝοΒ 20, 490 - Αθέμιτος Ανταγωνισμός
- ΑΠ 456/1972, Τμ. Γ΄, ΕΕΝ 39, 717 – Διακαιοπραξία αντίθετη στα χρηστά ήθη
- ΑΠ 398/1975, Ολ., ΝοΒ 23, 1164 - Δικαιοπραξία αντιβαίνουσα στα χρηστά ήθη
- ΑΠ 821/1977, Ολ., ΝοΒ 26 (1978), 669 – Υπόθεση παλλακίδας/διαθήκη
- ΣτΕ 2209/1977, Τμ.Γ΄, ΤοΣ 1977, τομ.3, 636 – Ελευθερία έκφρασης δημοσίου υπαλλήλου
- ΑΠ 853/1978, Τμ. Β΄, ΕΕΝ 45, 824 – Αποζημίωση λόγω συμπεριφοράς αντίθετης στα χρηστά ήθη
- Εφ. Αθ. 6581/1979, ΝοΒ 27, 1646 – Αδικοπραξία
- ΑΠ 1562/1983, Τμ. Γ΄, ΕΕΝ 1984, 627 – Τα χρηστά ήθη ως άγραφοι κανόνες
- ΣτΕ 2422/1985, Τμ. Δ΄, ΤοΣ 1986, 86 – Υπόθεση Κέντρου Γυμνιστών
- Πλημμελειοδικείο Λάρισας 3654/1986, ΠοινΧρον ΛΣΤ (1986), 950 – Υπόθεση ζωγραφικών πινάκων
- Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988, ΕλλΔνη, Τόμος 30 (1989), 1375 – Υπόθεση ταινίας “Ο Τελευταίος Πειρασμός”
- ΣτΕ 2733/1988, Αρμενόπουλος 1988, 1051 – Σύναψη ερωτικής σχέσης Καθηγήτριας/μαθητή εκτός υπηρεσίας
- ΑΠ 1158/2000 Β1 Τμ., Ελλ.Δνη 42(2001), 1292 – Συμφωνία για εκδίκαση περιουσιακών διαφορών αντίθετη στα χρηστά ήθη
- ΑΠ 1522/2000 Γ΄ Τμ., Ελλ.Δνη 42(2001), 1291 – Έννοια δικαιοπραξίας αντίθετης στα χρηστά ήθη

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

- ΑΠ 398/1975

“...Επειδή κατά τό άρθρ. 178 ΑΚ δικαιοπραξία αντιβαίνουσα εις τα χρηστά ήθη είναι άκυρος. Κατά την έννοιαν της διατάξεως ταύτης ως κριτήριο των χρηστών ηθών, χρησιμεύουσιν αι ιδέαι του εκάστοτε κατά την γενικήν αντίληψιν χρηστώσ και έμφρόνως σκεπτόμενου κοινωνικού άνθρωπου, ή δε προς ταύτα αντίθεσις, ή καθιστώσα άκυρον την δικαιοπραξίαν, κρίνεται εκ του περιεχομένου αυτής, εν όψει και του συνόλου των συνοδευουσών ταύτην περιστάσεων, ούχί δε μεμονωμένως εκ του κινήσαντος αιτίου ή του υποκειμένου αυτή σκοπού...”.

- ΑΠ 1562/1983

“...Επειδή κατά το άρθρον 5 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος, έκαστος δικαιούται να αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να συμμετέχει εις την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Η διάταξις αυτή, ήτις αποτελεί την συνισταμένην των επί μέρους ατομικών ελευθεριών, θέτει τα εν αυτή πλαίσια εντός των οποίων πρέπει να ασκούνται τα εκ της προσωπικότητος αυτού, απορρέοντα δικαιώματα του ατόμου εν οίς καταλέγεται και το της διαζεύξεως οικογενειακόν δικαίωμα. Εξ άλλου "χρηστά ήθη" είναι οι άγραφοι κανόνες της κρατούσης κοινωνικής ηθικής, οι εφαρμοζόμενοι εις ωρισμένον τόπον και χρόνον ως κανόνες της αρμοζούσης συμπεριφοράς του ατόμου. Όταν εις τα χρηστά ήθη παραπέμπει το Σύνταγμα ή ο νόμος, η παραπομπή αυτή γίνεται ως εις πηγήν δικαίου, ότε και οι άγραφοι κανόνες εξομοιούνται προς τον νόμον. Το δε περιεχόμενον των "χρηστών ηθών" ως κανόνος δικαίου, διαγιγνώσκεται τη βοήθεια των διδαγμάτων της κοινής πείρας, εξ ως προκύπτει, ότι τα χρηστά ήθη προσδιορίζουν και αντανακλούν την συμπεριφοράν παντός εντίμου και έμφορονος κοινωνικού ανθρώπου. Τούτων δοθέντων, η διαληφθείσα διάταξις της παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν.868/1979, δι' ης παρέχεται υπό τους εν αυτή όρους το δικαίωμα και εις τον υπαίτιον σύζυγον όπως, ζητήση την διάζευξιν υπό τους περιορισμούς μάλιστα των διατάξεων εν αριθμοίς 1 και 2 του άρθρου 2 του ως είρητια νόμου και την παρεχομένην δια του άρθρου 3 παρ. 1 του ίδιου νόμου δυνατότητα όπως κηρυχθή υπαίτιος του διαζυγίου ο ενάγων, ουδόλως θάλπει συμπεριφοράν άνέτιμον και αντικειμένην εις την ηθικήν τάξιν, του νομοθέτου αποβλέσαντος, καθ' α εν τη ηγουμένη αιτιολογία διελήφθη, εις την θεραπείαν νοσηρών κοινωνικών καταστάσεων και την αποτροπήν δημιουργίας διαλυτικών φαινομένων...”.

• **Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988**

“...Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 57 § 1 εδ.α' ΑΚ, όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 59 ΑΚ, στην περίπτωση του παραπάνω άρθρου, το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επί πλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο, να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Από τις διατάξεις αυτές, αλλά και από άλλες διατάξεις του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου, προκύπτει, ότι το δίκαιο ανάγει τον άνθρωπο σε αυτοτελές αντικείμενο προστασίας και επιβάλλει το σεβασμό της προσωπικότητάς του από τους τρίτους. Η προσωπικότητα εμφανίζεται εξωτερικά με διάφορες εκφάνσεις, ενώ με τη γενική ρήτρα περί της παρανόμου προσβολής της επιτυγχάνεται ο εντοπισμός αλλά και η διεύρυνση των εκφάνσεων της προσωπικότητας, εκείνων δηλ. που, κατά την επιστήμη και τις κοινωνικές και τις συναλλακτικές αντιλήψεις, θεωρούνται προστατεύσιμες. Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας αποτελεί ιδιαίτερη κατηγορία δικαιώματος, που δεν υπάγεται στα γνωστά, από τη θεωρία του ρωμαϊκού δικαίου, είδη δικαιωμάτων και ως εκ τούτου έχει δική του φυσιογνωμία στο σύγχρονο ιδιωτικό δίκαιο. Είναι δικαίωμα που ενδιαφέρει τη δημοσία τάξη, μη περιουσιακό, απόλυτο, δηλ. ο φορέας του μπορεί να στραφεί κατά παντός τρίτου του τον διαταράσσει, αυτοτελές για κάθε πρόσωπο και επομένως δεν μπορεί να ανήκει σε πλείονες από κοινού, ενιαίο, υπό την έννοια, ότι δεν υπάρχουν περισσότερα επί μέρους δικαιώματα αλλά ένα δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, οι ειδικότερες εκδηλώσεις του οποίου εμφανίζονται υπό τύπον "εκφάνσεων" του ενιαίου αυτού δικαιώματος και γι' αυτό το λόγο αποκλείεται στο πρόσωπο του αυτού φορέα δημιουργία σχέσεως και συνεπώς "συγκρούσεως" δικαιωμάτων επί της ίδιας προσωπικότητας (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος: "Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας" ΕλλΔνη 7.101 επ., Σούρλας σε ΕρμΑΚ Εισαγ. άρθ.57-60, αριθμ.14,17,22,40-42, Αν. Τούσης: Γεν.Αρχ.1962 § 34 σελ.229, Αν.Γαζής, "Η σύγκρουσις των δικαιωμάτων" 1959 σελ.58, ΑΠ (Ολομ.)812/1980 ΝοΒ 29.79 επ. ΕΑ 1013/1987). Προσβολή της προσωπικότητας υπάρχει σε κάθε πράξη τρίτου προσώπου με την οποία διαταράσσεται, κατά τη στιγμή της προσβολής, η υπάρχουσα κατάσταση ως προς τις διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας. Δεν αρκεί όμως απλή προσβολή αλλά επί πλέον απαιτείται να είναι και παράνομη. Το παράνομο είναι ευχερές να διακριβωθεί, όταν υπάρχει διάταξη που απαγορεύει συγκεκριμένη πράξη και προσβάλλει κάποια "έκφανση" της προσωπικότητας, ανεξάρτητα σε ποιο τμήμα του δικαίου, ιδιωτικού ή δημοσίου υπάρχει αυτή η διάταξη, όπως, αντίθετα το παράνομο δεν υπάρχει στις περιπτώσεις που το δίκαιο δίνει ρητώς δικαίωμα προσβολής ορισμένων εκφάνσεων της προσωπικότητας του άλλου (άρθρ.284,282 ΑΚ, 2 Π.Κ.). Όταν δεν συμβαίνει αυτό και ενόψει του ότι το επί της ίδιας προσωπικότητας δικαίωμα του ενός διασταυρώνεται με το αντίστοιχο δικαίωμα των

άλλων, τότε ανακύπτει το πρόβλημα της αξιολογήσεως και της σταθμίσεως "αξιών", εκατέρωθεν δικαιωμάτων, συμφερόντων και εννόμων αγαθών, ποιά αξία ποιά δικαίωμα, ποιά συμφέρον, ποιά έννομο αγαθό είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση σπουδαιότερο από το άλλο και μέχρι ποίου σημείου φθάνει η νομική σημασία καθ' ενός απ' αυτά στην περιοχή του δικαιώματος επί της ίδιας προσωπικότητας, επί τη βάσει γενικών αρχών, που συνάγονται είτε από το συνολικό πνεύμα της νομοθεσίας και τις επί μέρους διατάξεις, από το πνεύμα των οποίων μπορεί να αρυσθεί κανείς τις κατά προτίμηση γενικότερες τάσεις και κατευθύνσεις της νομοθεσίας, είτε από το πολιτιστικό ιδεώδες του οποίου φέρει τη σφραγίδα η έννομη τάξη και του επί του ιδεώδους τούτου θεμελιουμένου "πίνακος αξιών" (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος ό.π. σελ.170 και εκεί παρ. Γερμ. Ακυρ. ΝοΒ 1962.942). Με βάση την αξιολόγηση αυτή θα υπερισχύσει το σπουδαιότερο δικαίωμα και μόνο, αν το δικαίωμα αυτό είναι το δικαίωμα εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου η προσβολή δεν θα είναι παράνομη εκτός εάν η ενάσκηση του επικρατέστερου δικαιώματος είναι ανεπίτρεπτη, κατά το άρθρο 281 ΑΚ, γιατί, υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, αντίκειται προφανώς στην καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή υπερβαίνει προφανώς τα όρια που διαγράφει ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός τού κατά προτίμηση προστατευομένου αυτού δικαιώματος. Από την πλευρά εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου δεν απαιτείται πταίσμα -δόλος ή αμέλεια - εκτός εάν ζητείται αποζημίωση, κατά τις περί αδικοπραξιών διατάξεις ή ικανοποίηση της ηθικής βλάβης. Εξάλλου, η προσωπικότητα του ανθρώπου προστατεύεται και από σειρά διατάξεων του ισχύοντος Συντάγματος, ως προς τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Οι διατάξεις αυτές και οι αντίστοιχες διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου τελούν μεταξύ τους σε εσωτερική λογική και νομική ενότητα, οπότε, βάσει της θεωρίας των "αντανακλαστικών επενεργειών" στην περιοχή του ιδιωτικού δικαίου, των ατομικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών που θεσπίζονται από το Σύνταγμα, η νομική σημασία των συνταγματικών αυτών δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν εξαντλείται στις μεταξύ του κράτους, ως πολιτειακής εξουσίας, και των πολιτών σχέσεις αλλά επεκτείνεται και στις μεταξύ των πολιτών, ως υποκειμένων ιδιωτικού δικαίου, έννομες σχέσεις, (Γ. Πλαγιαννάκος ό.π. σελ.165 και εκεί παρ.): Έτσι, με το άρθρο 2 του Συντάγματος διακηρύσσεται, ότι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας, υπό την έννοια ότι η πολιτεία οφείλει να σέβεται την αξία του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου αλλά και να την προστατεύει, δηλ. να μεριμνά για την αποτροπή της προσβολής της, εκ μέρους των φορέων της εξουσίας αλλά και εκ μέρους ιδιωτών (βλ. Αρ. Μάνεση: "Ατομικές Ελευθερίες" έκδ.1982 σελ.110). Με βάση την κεντρική αυτή αντίληψη για την αξία του ανθρώπου, έχουν περιληφθεί στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος υπό τον τίτλο, Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, μεταξύ των άλλων, οι διατάξεις του άρθρου 5, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, του άρθρου 13, για την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, των άρθρων 14,15 για την πνευματική ελευθερία, ελευθερία του στοχασμού, ενώ με το άρθρο 106 § 2 ορίζεται, ότι η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας

και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Με τις διατάξεις αυτές προσδιορίζεται η έκταση και το βάθος της προσωπικότητας και οι κύριες εκφάνσεις της, με βάθρο την ανθρώπινη αξία και το απαραβίαστο αυτής και καθιερώνεται η αξία της προσωπικότητας και σε τομείς που δεν καλύπτει το ιδιωτικό δίκαιο. Με βάση τον προσδιορισμό της προσωπικότητας, κατά τα συνταγματικά αξιολογικά κριτήρια και την ευρύτερη αντίληψη που απορρέει απ' αυτά, περί της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και του απολύτου σεβασμού της ανθρώπινης αξίας και του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, από τον οποίο εκπηγάζουν οι κοσμοθεωριακές του πεποιθήσεις, που προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ελεύθερη πορεία του και τη θέση του απέναντι στο μυστήριο της ζωής, προκύπτει, ότι η έκφανση της προσωπικότητας που πρέπει να προστατεύεται από κάθε προσβολή είναι και το θρησκευτικό συναίσθημα, που έμμεσα προστατεύεται και με τις διατάξεις των άρθρων 198-200 Π.Κ., και η πίστη που απορρέει από αυτό. Η πίστη, που κατά τον κλασικό ορισμό είναι, "ελπιζομένων υπόσταση πραγμάτων έλεγχος ου βλεπομένων" (Παύλος προς Εβραίους κεφ.ΙΑ.1.) εισδύει στο μυστήριο των μεταφυσικών αληθειών και παρέχει γνώσεις για την υπεραίσθητή, υπερεμπειρική και υπερβατική πραγματικότητα, οι οποίες ικανοποιούν τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, αποτελεί δε γεγονός ελεύθερης επιλογής και ηθικής ευθύνης της συνειδήσεώς του, είναι πράξη υψηλής ποιότητας, στην οποία χωρεί με ελευθερία η προσωπικότητα του ανθρώπου και συνιστά ένα από τα κεντρικότερα και ευτυχέστερα βιώματα του ανθρώπου (βλ. Αθ.Δεληκωστόπουλου:Σύγχρονα προβλήματα απολογητικής σελ.61 επ., του ιδίου Επιστημολογική θεώρηση της Θεολογίας, σελ.29 επ.). Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, θρησκευτική ελευθερία, που καθιερώνεται από το άρθρο 13 του Συντάγματος δεν είναι απλώς ελευθερία της γνώμης αλλά ευρύτερο δικαίωμα που απαρτίζεται από μερικότερα δικαιώματα που είναι α) το δικαίωμα καθενός να πρεσβεύει οποιαδήποτε θρησκεία επιθυμεί και θεωρεί, ότι ικανοποιεί καλύτερα από κάθε άλλη θρησκεία το θρησκευτικό του συναίσθημα, β) το δικαίωμα να μη πρεσβεύει καμιά θρησκεία, να μη πιστεύει στο Θεό, δηλ. να είναι άθρησκος, χωρίς θρησκευτικό συναίσθημα ή άθεος, αρνούμενος την ύπαρξη του Θεού, ή να μη πρεσβεύει ορισμένη μόνο θρησκεία ή ορισμένες μόνο αρχές της, κατ'αρχήν, απ' αυτόν πρεσβευόμενης θρησκείας, γ) Το δικαίωμα να διατηρεί μυστικές τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, δ) το δικαίωμα να μεταβάλλει κατ' επανάληψη και κατά βούληση θρήσκευμα, υπό τον περιορισμό, ότι δεν μπορεί να εμφανίζεται, ότι πρεσβεύει ορισμένο θρήσκευμα, το οποίο στην πραγματικότητα πρεσβεύει και ε) Το δικαίωμα να διακηρύσσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Όμως η απόλαυση της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως και όλων των άλλων ατομικών ελευθεριών, είναι δυνατή μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις δηλ. ορισμένους περιορισμούς, που, πέραν των περί προσηλυτισμού διατάξεων, απαριθμούνται στο άρθρο 13 του Συντάγματος και είναι α) η δημοσία τάξη και τα, εις την γενική έννοια αυτής περιλαμβανόμενα χρηστά ήθη, υπό την έννοια του συνόλου των θεμελιωδών, πολιτειακών, κοινωνικών, οικονομικών και ηθικών αρχών και αντιλήψεων που κυριαρχούν στην Ελλάδα, ρυθμίζουν την ειρηνική και ήρεμη συνύπαρξη και συμβίωση ("ου γαρ τοις ψηφίσμασι αλλά τοις ήθεσι καλώς οικείσθαι

τας πόλεις" Ισοκράτης) χαρακτηρίζουν την Ελληνική Κοινωνία και αντιπροσωπεύουν την περί του πρέποντος λαϊκή συνείδηση και το αίσθημα πάντων των συνετός και δικαίως σκεπτόμενων ανθρώπων και β) τα καθήκοντα απέναντι στο Κράτος, υπό την έννοια των υποχρεώσεων που αναφέρονται σε ζωτικά συμφέροντα της πολιτείας, και οι νόμοι, υπό την έννοια των "γενικών" νόμων, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κοινωνικό σύνολο, όπως εκείνοι που αφορούν, στην παιδεία, στην εθνική άμυνα, στη δημόσια υγεία, στη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών κ.λ.π. Εξάλλου, στα μέτρα της πολιτείας, για την προστασία των θρησκευτών γενικά και όχι μόνο της "επικρατούσας" θρησκείας της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, που καθιερώνεται από το Σύνταγμα για λόγους ιστορικούς και έχει ορισμένα προνόμια που όμως δεν επεκτείνονται και στους οπαδούς της, αφού αυτό θα συνιστούσε παραβίαση της αρχής της θρησκευτικής ισότητας των ατόμων, περιλαμβάνονται και οι ποινικές διατάξεις των άρθρων 198-200 Π.Κ. το αντικείμενο προστασίας των οποίων εντοπίζεται στη θρησκευτική ειρήνη και έμμεσα στο θρησκευτικό συναίσθημα των πολιτών και ακόμη στην επικρατούσα και τις άλλες γνωστές θρησκείες, δηλ. στο ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας (βλ. Σπ. Τρωϊάνος, παραδ. Εκκλησιαστικού Δικαίου σελ.89,91,92,102 και εκεί παρ. Γ.Μαριδάκης Ι.Δ.Δ.(1967) τομ 1.336, Αν.Μαρίνος "Η θρησκευτική Ελευθερία" σελ.102 επ.109,110 και εκεί σημ., Αγγ.Μπουρόπουλος: Ερμ.Ποιν.Κ. Υπ' άρθ.198 επ.σελ.184 επ.186 επ. Ηλ.Γάφος "επιβουλή της θρησκευτικής ειρήνης"Π.Χ. Η' 513 επ., πρβλ. Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη: "πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη", σελ.104-105 και εκεί παρ. Γ.Κρίππας "Το έγκλημα της κακοβούλου βλασφημίας" Π.Χ. ΚΕ' 459 επ. και εκεί παρ. ΣτΕ 4079/1976 τμ.Γ, ΑΠ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Η προστασία αυτή των θρησκευτικών συναισθημάτων, της θρησκευτικής ελευθερίας γενικότερα, επιβάλλεται, γιατί αποτελούν ηθικοκοινωνικές αξίες, κοινωνικά και νομικά συμφέροντα, άξια προστασίας, προς όφελος του πολιτισμού και του Κράτους. Η θρησκεία είναι καθαρά ατομική υπόθεση, όλως εσωτερική σχέση της ψυχής προς τον Θεό, περί της οποίας το κράτος μπορεί να αδιαφορήσει, αλλά αποτελεί τη βάση του Κράτους, παράγοντα πνευματικού πολιτισμού, που ασκεί επιρροή όχι μόνο στα αισθήματα και τις σκέψεις αλλά και στις πράξεις του ανθρώπου (βλ. Ηλ.Γάφος: ό.π. Π.Χ. Η' 513 επ. και εκεί σημ.).Εξάλλου, κατά το άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος, καθένας έχει το δικαίωμα, να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Με τη διάταξη αυτή, που αποτελεί τη συνισταμένη των επί μέρους ατομικών Ελευθεριών (βλ. ΑΠ 1562/1983 ΕΕΝ 51.267) τα χρηστά ήθη τίθενται κι εδώ, ως κριτήριο των ορίων προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων, κατά την ενάσκηση της ελευθερίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας και μάλιστα σε ίση μοίρα προς το Σύνταγμα. Αλλά η αντίθετη προς τα χρηστά ήθη ενέργεια και εφόσον συντρέχουν και επί πλέον συνθήκες που καθιστούν την αντίθεση αυτή έντονη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως καταχρηστική, ιδίως όταν αφορά στην άσκηση της ατομικής οικονομικής

δραστηριότητας, βάσει της διατάξεως του άρθρου 25 § 2 του Συντάγματος (βλ. και άρθρ.106 § 3 Σύνταγμα.) η οποία παρά τις, εξαιτίας του κινδύνου από την εφαρμογή της, επιφυλάξεις, που φθάνουν μέχρι του χαρακτηρισμού της, ως *lex imperfecta*, δηλ. ατελούς διατάξεως που δεν συνεπάγεται κυρώσεις (βλ. Φ.Βελγερής "οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου"-1982 σελ.26-27) θα πρέπει, κατ' αρχήν να θεωρηθεί, ότι έχει το νόημα που εκφράζει η λεκτική της διατύπωση, δηλ. ότι απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος, με συνέπεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση, να αίρεται η συνταγματική προστασία του δικαιώματος και να απαγορεύεται η άσκησή του (ΑΠ 717/1985 ΝοΒ 34.560, ΑΠ (Ολομ.) 17/1978 ΝοΒ 26.1223 και εκεί σημ. Κ.Ι.Π., ΕΑ 1013/1987). Με την υπό κρίση αίτηση, όπως παραδεκτά συμπληρώθηκε, κατά την προφορική επ' ακροατηρίου συζήτηση, ισχυρίζονται οι αιτούντες, νομικά και φυσικά πρόσωπα, ότι η καθής, εταιρία εισαγωγής και εκμεταλλεύσεως κινηματογραφικών ταινιών, που τις διαθέτει με σκοπό το κέρδος, σε διάφορους κινηματογράφους, όπου και προβάλλονται στο κοινό, πρόσφατα, κατά τις αρχές Οκτωβρίου 1988, εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία, υπό τον τίτλο "Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ", του παραγωγού και σκηνοθέτη Μάρτιν Σκορτσέζε και την διέθεσε σε κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων οι κινηματογράφοι ΟΠΕΡΑ, ΕΜΠΙΑΣΣΥ, ΑΘΗΝΑΙΟΝ, ΑΑΒΟΡΑ, ΤΡΟΠΙΚΑΛ, ΑΘΗΝΑ, ΝΑΝΑ, όπου και προβάλλεται δημόσια στο κοινό. Με την ταινία αυτή, σκηνές της οποίας περιγράφονται, καθυβρίζεται δημόσια και κακόβουλα η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, προσβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα και η πίστη των αιτούντων και επομένως η προσωπικότητά τους, κατά την έννοια του άρθρου 57 ΑΚ, παραβιάζεται το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, κατά κατάχρηση του δικαιώματος της καθής, η άσκηση του οποίου προφανώς υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλουν τα χρηστά ήθη και ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του, προσβάλλεται, κατά το κοινό αίσθημα η δημοσία αιδώς, λόγω των αναφερομένων ασέμων σκηνών της, ενώ παράλληλα, με την προβολή της, προκαλούνται έντονες διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και αποδοκιμασίες, που απειλούν την τάξη και την ησυχία των πολιτών. Σύμφωνα μ' αυτά ζητείται, λόγω του κατεπείγοντος, να ρυθμιστεί, προσωρινά, η κατάσταση που έχει δημιουργηθεί με ασφαλιστικά μέτρα και συγκεκριμένα: [...] Από τις καταθέσεις των μαρτύρων, που εξετάστηκαν ενόρκως στο ακροατήριο, τα έγγραφα που επικαλούνται και προσκομίζουν οι αντίδικοι, την ένορκη βεβαίωση του μάρτυρα των αιτούντων, Κ.Μ., υπ' αριθμ.2553/24.10.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ν.Χ., και γενικά από την όλη αποδεικτική διαδικασία και την αυτοπρόσωπη, από το δικαστήριο θεώρηση, ως προς την επίδικη κινηματογραφική ταινία, με την παρακολούθηση της προβολής της, για την οποία προσκλήθηκαν και οι αντίδικοι, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ένορκες βεβαιώσεις των μαρτύρων των αιτούντων, υπ' αριθμ.402/2.11.1988 κ.λ.π... εφόσον έγιναν μετά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, πιθανολογούνται τα εξής πραγματικά περιστατικά: Η καθή εταιρία με την επωνυμία, United International Picture ΕΠΕ, εισάγει από το εξωτερικό και εκμεταλλεύεται, κατ' επάγγελμα, κινηματογραφικές ταινίες, τις οποίες διαθέτει σε διάφορους κινηματογράφους, που τις προβάλλουν στο κοινό. Κατά μήνα Οκτώβριο 1988,

εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία, υπό τον τίτλο "Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ", παραγωγής και σκηνοθεσίας Μάρτιν Σκορτσέζε, την οποία διέθεσε σε διάφορους κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων είναι οι κινηματογράφοι ΟΠΕΡΑ, ΕΜΠΙΑΣΣΥ, ΑΘΗΝΑΙΟΝ, ΑΑΒΟΡΑ, ΤΡΟΠΙΚΑΛ, ΑΘΗΝΑ, ΝΑΝΑ, όπου και προβάλλεται. Με την ταινία αυτή, ακατάλληλη για ανηλίκους μέχρι 17 ετών, που προκάλεσε στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, επιδοκίμασιες, ανοχή αλλά και αποδοκίμασιες, με ήπιες και έντονες διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις, επιχειρείται η αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, κατά το διάστημα, πριν από τη βάπτισή μέχρι και τη σταύρωσή του. [...] (παραλείπεται εκτενής περιγραφή σκηνών της ταινίας) Μ' αυτά, διανθισμένα και ενισχυμένα με τη βοήθεια και τη δύναμη της κινηματογραφικής τέχνης, ως προς την κίνηση, την έκφραση και την εν γένει φωτογραφική αναπαράσταση και σκηνοθεσία, σε βαθμό που το κοινό να δέχεται την επίδικη κινηματογραφική ταινία σαν άλλη πραγματικότητα, χωρίς αυτή - πρέπει να σημειωθεί - να πιθανολογείται και ως άσεμνη, κατά την έννοια των διατάξεων των άρθρων 29 § 1 και 30 ν.5060/1931 (βλ. ΑΠ 1194/1987 ΝοΒ 35.1448 και εκεί παρ.), ο Ιησούς Χριστός, με την ύλη των Ευαγγελίων της χριστιανικής εκκλησίας εμφανίζεται, κατά την θεική αλλά και την ανθρώπινη φύση του, ως αδύναμος, τρομαγμένος, ψεύτης, υποκριτής, μάγος, αλλοπρόσαλλος, μιλώντας τότε για αγάπη, τότε για φόβο, τότε για τσεκούρι και για φωτιά, με αμφιβολίες για την αποστολή του και ερωτικές φαντασιώσεις, ανομολόγητες επιθυμίες και πόθους, διακωμωδείται, χλευάζεται και γελοιοποιείται δημοσίως, αφού ο κινηματογράφος είναι τόπος προσιτός στο κοινό, με σκοπό την εκδήλωση περιφρονήσεως, οπότε και κακόβουλα βλασφημείται (πρβλ. ΑΠ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Κι' αυτά, έστω κι' αν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κίνητρο του δημιουργού υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία που προστατεύεται συνταγματικά, όχι όμως πέρα από το όριο προσβολής άλλου εννόμου αγαθού, όπως το θρησκευτικό συναίσθημα των άλλων που, ως επί μέρους εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας εξίσου προστατεύεται (βλ. Γ.Κρίππας Π.Χ.ΚΕ', 459 επ.464) βρίσκονται έξω από τα πλαίσια προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, της πνευματικής ελευθερίας, της οικονομικής ελευθερίας αλλά και της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού δεν περιορίζονται σε επί μέρους δογματικές παρεκκλίσεις, εν σχέσει με τα δόγματα της χριστιανικής θρησκείας και ειδικά στην εμφάνιση ενός "ανθρωπινότερου" Χριστού, αφού και μ' αυτή την εκδοχή ο Χριστός διακωμωδείται και χλευάζεται, αντιστρατεύονται προς τα χρηστά ήθη που εκπηγάζουν από τις θεμελιώδεις πολιτειακές, κοινωνικές, οικονομικές και ηθικές αρχές και αντιλήψεις που κυριαρχούν στην Ελληνική πολιτεία και αντιπροσωπεύουν την περί του πρέποντος λαϊκή συνείδηση, και επί πλέον προφανώς αντίκεινται στον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του ασκούμενου από την καθής δικαίωματος, που κι' αυτό δεν επιτρέπεται, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 25 § 3 Συνταγμ., 281 ΑΚ. Ετσι, πιθανολογείται, ότι δεν υπάρχει προστατεύσιμο δικαίωμα της καθής, που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του προσβαλλομένου δικαιώματος της προσωπικότητας των αιτούντων, έκφραση του οποίου αποτελεί το θρησκευτικό τους συναίσθημα που προσβάλλεται. Επομένως, ενόψει του ότι πιθανολογείται και

κατεπείγουσα περίπτωση, λόγω της φύσεως του προστατευτέου δικαιώματος, πέρα των εντόνων διαμαρτυριών και εκδηλώσεων κατά της προβολής της επίδικης κινηματογραφικής ταινίας, συντρέχει περίπτωση προσωρινής δικαστικής προστασίας των αιτούντων φυσικών προσώπων, με τα ενδεδειγμένα, κατά τα οριζόμενα στο διατακτικό, ασφαλιστικά μέτρα. Κατ' ακολουθίαν, πρέπει να γίνει εν μέρει δεκτή η αίτηση και οι υπέρ των αιτούντων πρόσθετες παρεμβάσεις των φυσικών προσώπων, και να απορριφθούν οι υπέρ της καθής πρόσθετες παρεμβάσεις. Τα δικαστικά έξοδα πρέπει να συμψηφιστούν, γιατί υπήρχε εύλογη αμφιβολία ως προς την έκβαση της δίκης (άρθρ.179 ΚπολΔ)”.